

Jadwiga Konieczna

Biblioteki szkół łódzkich w początkach XX w. (do 1918 r.)

Acta Universitatis Lodzianis. Folia Librorum 2, 97-112

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jadwiga Konieczna

BIBLIOTEKI SZKÓŁ ŁÓDZKICH W POCZĄTKACH XX W. (DO 1918 R.)

Znaczenie i rola biblioteki w nowoczesnym systemie dydaktyczno-wychowawczym dostrzeżone i sformułowane po raz pierwszy przez Stanisława Konarskiego, szerszy wymiar znalazły w działalności Komisji Edukacji Narodowej. Względnie pomyślny, sterowany przez kontynuatorkę idei KEN w Królestwie Polskim - Komisję Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, rozwój bibliotek szkolnych trwał do 1830 r. Starannie dobierane księgozbiory większych szkół (tzw. wojewódzkich) miały pełnić wówczas funkcję bibliotek publicznych¹. Zmniejszane ilościowo w okresie międzypowstaniowym stopniowo traciły biblioteki szkolne swój polski charakter. Konsekwentna i systematyczna rusyfikacja szkolnictwa podjęta przez władze carskie po powstaniu styczniowym objęła również i ten typ bibliotek. Język rosyjski stał się nie tylko językiem wykładowym (na lekcji), ale także dominował w zbiorach bibliotecznych. Nabycie książki do działu nauczycielskiego wymagało zgody rady pedagogicznej, a do działu uczniowskiego musiało być zgodne z wykazami sporządzanymi przez władze oświatowe. Polskich książek w zasadzie nie kupowano, a znajdujące się dotychczas w bibliotekach usuwano².

Zalecenia te dotyczyły przede wszystkim księgozbiorów szkół średnich, gdyż szkoły elementarne rzadko posiadały większe biblioteki. Sytuację szkół elementarnych próbowano poprawić w początkach XX w.

¹ M. Ł o d y ń s k i, Organizacja bibliotek szkolnych w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim w latach 1807-1831, "Przegląd Biblioteczny" 1960, z. 1, s. 2.

² H. F a l k o w s k a, Z dziejów polskich bibliotek szkolnych, Warszawa 1966, s. 40-47.

zalecając tworzenie przy nich obowiązkowych bibliotek³. U podstaw tej akcji leżała jednak nie troska o rozwój intelektualny dzieci, ale dalsze zamierzenia rusyfikacyjne, bowiem w księgozbiorach miały się znajdować książki rosyjskie.

Wydarzenia 1905 r. zmusiły władze carskie do ustępstw na rzecz polskiej szkoły. Licznie powstające wówczas placówki oświatowe, niezależnie od tego czy były to szkoły Polskiej Macierzy Szkolnej lub innych stowarzyszeń, czy też pensje prywatne, kompletowały biblioteki zawierające przede wszystkim polską książkę. Jednocześnie zjawiskiem niemal powszechnym, sięgającym korzeniami połowy XIX w., było istnienie, zwłaszcza w szkołach średnich, biblioteczek tajnych uczniowskich kółek samokształceniowych.

Liczba i poziom organizacyjny bibliotek szkolnych w poszczególnych ośrodkach miejskich Królestwa w drugiej połowie XIX w. i w początkach XX w., niezależnie od utrudnień i ograniczeń, jakie stwarzały władze carskie, wyznaczone były też przez lokalne warunki ich rozwoju. Nie bez wpływu na organizację bibliotek szkolnych pozostawały czynniki demograficzne, tradycje kulturalne, stopień uprzemysłowienia danego miasta.

Łódź XIX-wieczna była miastem o nietypowych warunkach rozwoju. Gwałtowna rozbudowa przemysłu pociągnęła za sobą zmiany demograficzne. Skomplikowana struktura narodowościowa (Polacy, Niemcy, Żydzi, Rosjanie) i społeczna nie sprzyjały tworzeniu dóbr kulturalnych. Tradycji zaś w tym względzie nie było, chociaż formalnie już od czterech wieków Łódź była miastem.

Gromadzenie książek z myślą o zaspokajaniu potrzeb czytelniczych określonych kręgów społecznych podjęto w łódzkiej szkole elementarnej. Zachowany spis inwentarza szkoły z roku 1820 wymienia kilka publikacji, głównie poradników metodycznych dla nauczycieli⁴. W ciągu następnych dziesięcioleci, aż do schyłku wieku, skromne księgozbiory, przy nielicznych zresztą szkołach elementarnych, były jedyne niemal łódzkimi bibliotekami. Sytuacja zaczęła ulegać poprawie w latach dziewięćdziesiątych, a wyraźne zmiany, nie tylko w organizacji bibliotek szkolnych, nastąpiły po roku 1905.

Opracowanie niniejsze nie jest historią bibliotek szkolnych prze-

³ "Goniec Łódzki" 1901, nr 252, s. 2.

⁴ E. P o d g ó r s k a, Szkolnictwo elementarne w Łodzi w latach 1808-1914, Łódź 1966, s. 18.

myślowej Łodzi po rok 1918, co zresztą ze względu na ograniczony charakter publikacji było niemożliwe. Naszym zamierzeniem było, w oparciu o zachowane źródła archiwalne i z uwzględnieniem dotychczasowych opracowań obrazujących stan szkolnictwa w Łodzi⁵, przedstawienie procesów zmian, jakie w organizacji bibliotek szkolnych zachodziły po roku 1905, a szczególnie w okresie pierwszej wojny. Wtedy to bowiem, pomimo niezwykle trudnej sytuacji ekonomicznej, stworzono podstawy do zrealizowania, już w Polsce niepodległej, obowiązku powszechnego nauczania. Bibliotekom zaś w nowym systemie dydaktycznym wyznaczono istotną rolę.

Oceny stanu łódzkich bibliotek szkolnych dokonywano głównie na podstawie znajdujących się w zespole ŁDSz inwentarzy szkolnych. Nie zawsze poprawne opisy poszczególnych księzek powodowały, iż analizy księgozbiorów dokonywano częściej w kategoriach ilościowych niż jakościowych. Z powodu braku źródeł nie udało się ustalić stopnia wykorzystania zbiorów szkół powszechnych, zarówno przez nauczycieli, jak i przez uczniów. Jedynie w przypadku biblioteki Gimnazjum Tow. "Uczelnia" zachowały się w WAPŁ materiały obrazujące poziom czytelnictwa uczniów. Stosunkowo najbogatsze są źródła dotyczące organizacji w czasie pierwszej wojny biblioteki Polskich Kursów Pedagogicznych. Pozwalają one stwierdzić, iż do właściwego kształcenia kadr pedagogicznych przywiązywano u progu Polski niepodległej ogromną rolę.

Na rozwój, czy raczej niedorozwój, łódzkiego szkolnictwa elementarnego w drugiej połowie XIX w. miał wpływ zarówno zaostrzający się kurs polityki rasyfikacyjnej carskich władz oświatowych, jak i łódzkie stosunki narodowościowe i społeczne. Szkoły elementarne podzielono na katolickie i ewangelickie, z czasem powstały jeszcze szkoły dla dzieci wyznania mojżeszowego. Mimo iż z biegiem lat liczba placówek wzrastała, ciągle było ich za mało w stosunku do potrzeb. Szkoły nie posiadały własnych budynków, lekcje odbywały się w wynajętych pomieszczeniach, często zmienianych i z reguły nie odpowia-

⁵ Wykorzystane źródła archiwalne to zespoły Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi: Łódzka Dyrekcja Szkolna, Męskie Gimnazjum Polskie Towarzystwa "Uczelnia", Prywatne Gimnazjum i Liceum Zgromadzenia Kupców m. Łodzi oraz Wydział Oświaty i Kultury m. Łodzi. Informacje zaś dotyczące szkolnictwa łódzkiego czerpano z prasy oraz z prac: P o d g ó r s k a, Szkolnictwo, elementarne...; t a 2, Szkolnictwo, [w:] Łódź, Dzieje miasta, t. 1, do 1918 r., Łódź 1980, s. 508-526.

dających swemu przeznaczeniu. Na te cele brakowało zawsze funduszy. Fabrykanci starali się przerzucić ciężar utrzymania szkół na klasę robotniczą⁶. Zmieniała się także struktura językowa księgozbiorów. Jeszcze w początkach lat sześćdziesiątych XIX w. nierzadkie były pozycje z polskiej literatury czy historii. W latach siedemdziesiątych pojawiało się coraz więcej tytułów rosyjskich, głównie pomocy metodycznych do nauczania języka rosyjskiego⁷.

Większą bibliotekę w latach czterdziestych zorganizowano przy tzw. Szkole Powiatowej Realnej Niemiecko-Rosyjskiej. Była to pierwsza w Łodzi szkoła średnia niższego typu, nastawiona przede wszystkim na realizację celów rusyfikacyjnych⁸.

Zainteresowaniem i troską rosyjskich władz oświatowych cieszyła się biblioteka przy Szkole Przygotowawczej utworzonej w 1870 r. W 1892 r. biblioteka ta liczyła 477 tomów i były to wyłącznie pozycje w języku rosyjskim. Szkoła, nosząca od 1880 r. nazwę Aleksandrowskiej, stanowiła ogniwo przejściowe między szkołą elementarną a średnią⁹.

U progu XX w. było w Łodzi ponad 20 szkół elementarnych, ale ciągle znaczna liczba dzieci nie znajdowała w nich miejsca. Zaso-
bność bibliotek szkolnych bywała różna. Lepiej wyposażone w książki (oczywiście głównie rosyjskie) były szkoły "starsze". W "nowych", założonych w ostatnich latach XIX w., zbiory biblioteczne były często symboliczne. Przykładem otwarta w 1899 r. Żeńska Szkoła nr 23, której spis inwentarza z roku 1900 zawierał 45 pozycji. Obok wiader, stołów, map, portretów rodziny carskiej wymieniono też kilka książek¹⁰.

Przed rokiem 1905 niewiele udało się zrobić dla poprawy sytuacji szkół i uprzystępnienia dzieciom polskiej książki. Wysunięty np. przez jednego z mieszkańców projekt utworzenia bezpłatnej czytalni używanych podręczników i książek szkolnych nie zyskał aprobaty władz¹¹.

⁶ P o d g ó r s k a, Szkolnictwo elementarne...

⁷ Ibidem.

⁸ E. P o d g ó r s k a, Szkolnictwo, [w:] Łódź. Dzieje miasta, t. 1, do 1918 r., s. 512-515.

⁹ P o d g ó r s k a, Szkolnictwo elementarne..., s. 96-100.

¹⁰ WAPŁ, ŁDSz 204.

¹¹ "Rozwój" 1900, nr 122, s. 2.

Efektom strajku szkolnego i rewolucji 1905 r. były nie tylko konkretne decyzje władz zezwalające na polską szkołę, ale przede wszystkim rozbudzone zainteresowania społeczeństwa polskiego sprawami szkolnictwa, kształcenia, bibliotek. Prasa włączała się w popularyzację tych zagadnień.

W początkach 1907 r. Stanisław Sawicki zabierając na łamach "Rozwoju" głos w dyskusji nad wprowadzeniem nowych metod nauczania postulował między innymi, że "należałoby istniejące szkoły miejskie wyposażyć w biblioteki dla dzieci, bo te, jakie są, zupełnie nie odpowiadają celowi"¹². W artykule była też zawarta propozycja, aby każda ze szkół prenumerowała przynajmniej jeden egzemplarz polskiego czasopisma pedagogicznego. Wcześniej bowiem, o czym też donosiła prasa łódzka, władze Warszawskiego Okręgu Naukowego wydały pierwszy katalog książek polskich (150 pozycji) zalecanych dla bibliotek szkół elementarnych. Opublikowano również spis polskich podręczników do nauki języka polskiego i religii¹³.

Uwzględnianie tych nowych możliwości w zakresie gromadzenia zbiorów w księgozbiorach szkół łódzkich następowało powoli i nie w każdej szkole w jednakowym stopniu.

W Szkole Początkowej nr 5 zbiory pomocy (książki, mapy, globusy) powiększyły się w okresie 1906-1909 ze 138 do 153 pozycji. Liczba polskich tytułów wzrosła z 6 do 12. Wśród nowych nabytków znalazły się wydane w 1905 r. pomoce metodyczne i merytoryczne z zakresu nauczania arytmetyki¹⁴.

Te same pozycje wymienione są w sporządzonym w końcu 1908 r. inwentarzu Bałuckiej Szkoły Początkowej nr 3. Biblioteka nauczycielska liczyła tam 6 tytułów, w tym 4 w języku polskim¹⁵. Szkoła ta jednak istniała od niedawna.

Stosunkowo dobrze na tym tle wyglądała biblioteka Jednoklasowej Szkoły Początkowej nr 7. W latach 1907-1913 zbiory wzrosły ze 128 do 186 tytułów, w tym polskich tytułów było ponad 30. Na zasób bi-

¹² S. S a w i c k i, W sprawie projektu zaopatrzenia szkół miejskich w pomoce naukowe, "Rozwój" 1907, nr 40, s. 3-4. Autor powołując się na wystąpienie inżyniera Witkowskiego na posiedzeniu Podkomisji Szkół Elementarnych postulował utworzenie tzw. muzeum szkolnego.

¹³ "Kurier Łódzki" 1906, nr 180a, s. 2-3.

¹⁴ WAPŁ, ŁDSz 2072; 2073.

¹⁵ WAPŁ, ŁDSz 1876.

biblioteki składały się pozycje o charakterze poradnikowym typu "Nauka gospodarstwa wiejskiego", "O ratowaniu osób w stanie pozornej śmierci będących", "Poradnik od cholery" oraz podręczniki do języka polskiego, geografii, zoologii, botaniki, arytmetyki itp. Wśród autorów tych, nowych z reguły opracowań, spotykamy nazwiska znanych wówczas łódzkich nauczycieli np. W. Kokowskiego, S. Wocalewskiego czy K. Kędzierskiego. Wydawcami większości podręczników, mających często zasięg oddziaływania wykraczający poza rodzime miasto, byli (w wielu wypadkach) łódzcy księgarze. W bibliotece wyodrębniono również liczący 36 pozycji księgozbiór dziecięcy. Były tam jednak tylko książki rosyjskie i niemieckie¹⁶.

Żadnej polskiej książki nie znaleziono w inwentarzu Jednoklasowej Szkoły Początkowej nr 12, ale była to szkoła niemiecka¹⁷.

Z przeprowadzonych analiz inwentarzy wynika, iż po roku 1905 miał miejsce napływ polskich książek do bibliotek szkolnych, chociaż nie we wszystkich szkołach jednakowo realizowano tę nową możliwość uzupełniania zbiorów. Nabywano jednak prawie wyłącznie podręczniki czy publikacje z zakresu metodyki nauczania. Literatura piękna reprezentowana była co najwyżej przez zbiory czytanek, np. "Dziadek i czterej jego wnukowie". W zbiorze każdej biblioteki znalazły się też polskie książki religijne. Była to najczęściej "Biblia" lub "Opis życia i czynów Pana Jezusa". Wspomniane zmiany dokonały się głównie w księgozbiorach nauczycielskich, w minimalnym stopniu zaś dotyczyły zbiorów przeznaczonych dla uczniów.

Aktywny udział w organizacji polskiego szkolnictwa elementarnego podjęła, jak wiadomo, po roku 1905 Polska Macierz Szkolna¹⁸. Pierwsza szkoła elementarna PMS zaczęła funkcjonować w Łodzi już w kwietniu 1906 r.¹⁹ W początkach 1907 r. Koło Śródmieście podjęło uchwałę, aby przy istniejących szkołach Macierzy utworzyć biblioteki. W tym celu wyasygnowano na rzecz każdej szkoły po 30 rubli. Zdając sobie jednak sprawę, iż nie jest to suma wystarczająca, zaapelowano

¹⁶ WAPŁ, ŁDSz 2078. Wydawnictwa sprawdzono z J. Jaworska, Bibliografia łódzkiej produkcji wydawniczej (do 1918), Łódź 1975.

¹⁷ WAPŁ, ŁDSz 2079.

¹⁸ Zebranie organizacyjne Koła Okręgowego Łódzkiego Polskiej Macierzy Szkolnej odbyło się 21 grudnia 1905 r. Przewodniczącym wybrano K. Arkuszewskiego, "Kurier łódzki" 1906, nr 154a, s. 1-2. W Łodzi istniały 3 Koła: Śródmieście, Północne i Południowe.

¹⁹ Podgórska, Szkolnictwo elementarne..., s. 140.

jednocześnie do dzieci, zwłaszcza z rodzin zamożniejszych, aby ofiarowywały na rzecz bibliotek szkolnych PMS przeczytane już książeczki²⁰. Dalszego przebiegu tej akcji prasa nie relacjonowała. Zawieszenie działalności Macierzy w końcu 1907 r. położyło kres organizacji szkół i bibliotek tego stowarzyszenia.

Obok szkół elementarnych miejskich, działały również na terenie Łodzi elementarne szkoły przyfabryczne. Pierwsza powstała w 1877 r. przy zakładach K. Scheiblera, a w następnych latach jeszcze kilku fabrykantów otworzyło podobne szkoły. Przy szkole na Księżym Młynie funkcjonowała biblioteka dla uczniów, niezależna od biblioteki fabrycznej²¹.

W okresie rewolucji 1905-1907 pod naciskiem robotników fabrykanci otwierali również szkoły polskie. Jedną z takich szkół powstała przy Towarzystwie Akcyjnym "Markus Kohn". Założona dla potrzeb szkoły biblioteka liczyła 200 tomów książek polskich²².

Hamowany w okresie reakcji stołypinowskiej ruch kulturalno-oświatowy zaczął odżywać po 1910 r. Powstawały nowe organizacje, stowarzyszenia, a wegetujące dotychczas podejmowały bardziej energiczną działalność. Wiele czasu i uwagi poczęto poświęcać problemom oświaty dzieci i młodzieży. Towarzystwo "Wiedza" np. organizowało systematycznie tzw. "czytanki" dla dzieci, czyli prezentacje interesujących fragmentów literatury pięknej lub popularnonaukowej, nierzadko ilustrowane przezroczkami. Akcja ta cieszyła się ogromną popularnością wśród najmłodszych łódzian²³.

Prasa podejmowała niejednokrotnie problematykę czytelnictwa dzieci i młodzieży. Jeszcze w 1908 r. "Rozwój" ubolewał, że największą popularnością wśród młodzieży cieszą się książki poświęcone przygodom Sherlocka Holmesa²⁴. Podobny był ton wypowiedzi, jakie w tej

²⁰ "Rozwój" 1907, nr 44, s. 4. W kilka dni po ogłoszeniu tego apelu informowano, również na łamach "Rozwoju", o ofiarowanych już 24 książkach. "Rozwój" 1907, nr 46, s. 3.

²¹ "Gazeta Łódzka" 1917, nr 156, s. 3. Jest tu relacja z uroczystości zakończenia roku szkolnego w Szkole i obchodów 40 rocznicy założenia placówki. Z biblioteki, jak wynika z relacji, najbiedniejsze dzieci mogły wypożyczać podręczniki.

²² "Rozwój" 1907, nr 210, s. 4-5. Z relacji wynikało, iż szkoła jest świetnie wyposażona również w inne pomoce, jak mapy, kolekcje minerałów, owadów, obrazy z historii Polski itp. Było w tym najprawdopodobniej sporo propagandy.

²³ "Nowy Kurier Łódzki" 1913, nr 277, s. 2.

²⁴ "Rozwój" 1908, nr 191, s. 3-4.

kwestii pojawiły się w 1911 r. na łamach "Nowego Dziennika Łódzkiego" i "Kuriera Łódzkiego"²⁵. Postulowano nie tyle poprawę zaopatrzenia bibliotek szkolnych, ile przede wszystkim organizację nowych wypożyczalni przeznaczonych dla dzieci i młodzieży.

W tym czasie w kilku łódzkich prywatnych wypożyczalniach istniały wydzielone księgozbiory dla dzieci i młodzieży (np. w Łódzkiej Wypożyczalni Książek), "Czytelni Nowości" Straucha, Wypożyczalni przy Księgarni L. Fiszera). Działy literatury dziecięcej i młodzieżowej miały również wypożyczalnie Towarzystwa Krzewienia Oświaty czy niektóre biblioteki związkowe (np. Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy Pracowników Handlowych). W 1912 r. biblioteczkę dla młodzieży zorganizowało Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy Nauczycieli Żydów. Analogiczna inicjatywa Stowarzyszenia Nauczycieli Chrześcijan nie doczekała się realizacji²⁶.

Zdecydowana poprawa w zakresie organizacji szkół elementarnych, a także wyposażenia ich w biblioteki nastąpiła dopiero w okresie pierwszej wojny. Pomimo niezwykle trudnej sytuacji ekonomicznej, głównie dzięki staraniom tzw. Sekcji Szkolnej przy Głównym Komitecie Obywatelskim, liczba dzieci objętych nauczaniem początkowym wzrosła w latach 1914-1918 ponad trzykrotnie²⁷.

Zaopatrzenie bibliotek szkół elementarnych w książki polskie ulegało systematycznej poprawie. Z reguły przeważały jeszcze tytuły rosyjskie, ale polskie stanowiły w 1915 r. już 30-50%. Zdarzały się jednak biblioteki, jak np. w Szkole Jednoklasowej nr 2 przy Pasażu Szulca, gdzie biblioteka nauczycielska liczyła 104 pozycje (polskie), a uczniowska 30. Książek rosyjskich pozostało tam zaledwie kilkanaście. Wśród polskich publikacji przeważały we wszystkich bibliotekach podręczniki, wydawnictwa metodyczne dla nauczycieli w większości nabyte jeszcze przed wojną²⁸.

Bardziej radykalna poprawa w zaopatrzeniu bibliotek szkolnych wymagała zwiększonej podaży książek na rynku księgarskim i odpowiedniej informacji ze strony wydawców i księgarzy. Interesującą dzia-

²⁵ "Nowy Dziennik Łódzki" 1911, nr 120, s. 1; "Kurier Łódzki" 1911, nr 111, s. 1; "Rozwój" 1911, nr 80, s. 2.

²⁶ J. K o n i e c z n a, Dzieje bibliotek łódzkich w latach 1890-1918, Łódź 1983 (maszynopis), s. 187, 277-289.

²⁷ M. H e r t z, Łódź w czasie wielkiej wojny, Łódź 1933, s. 162 i n.

²⁸ WAPŁ, Akta m. łódzi, Wyd. Ośw. i Kult. 16460; 16461.

łalność w tym zakresie podjęła w 1916 r. łódzka filia księgarń wydawniczej Gebethnera i Wolffa organizując tematyczne wystawy książek: polonistyczną i pedagogiczną, z których zwłaszcza druga prezentowała nauczycielom wszystkich rodzajów szkół przydatne w ich pracy wydawnictwa²⁹. Podobną ekspozycję urządziła ta sama firma w rok później³⁰. Z kolei na zorganizowanej w początkach roku szkolnego 1917-1918 przez Sekcję Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą wystawie pn. "Dziecko" można było zapoznać się z wzorcowymi zestawami książek dla bibliotek szkolnych³¹.

Inną akcją podjętą już w końcowym okresie wojny w celu poprawy zaopatrzenia szkół w książki było tworzenie tzw. bibliotek ruchomych. Koło Kuratorów Polskich Szkół Miejskich wysunęło w początkach 1918 r. propozycję utworzenia ruchomych biblioteczek, czyli odpowiednio dobranych kompletów książek, przesyłanych od szkoły do szkoły. Koszt tego przedsięwzięcia oceniano na około 4000 mk³².

Nieco wcześniej komplety takie zorganizowało Koło Kuratorów Szkół Miejskich Ludowych dla Dzieci Wyznania Mojżeszowego. Na początku 1918 r. biblioteka ta posiadała 1400 tomów w języku polskim. Z 50 książkowych kompletów korzystało wówczas 28 szkół, czyli około 5000 dzieci w wieku od 6 do 14 lat. Planowano tworzenie dalszych zestawów³³.

Dzięki tym działaniom, jak również dzięki akcjom popularyzującym czytelnictwo i biblioteki prowadzonym przez lokalną prasę, łódzkie szkoły elementarne rozpoczynały działalność w Polsce niepodległej w warunkach znacznie lepszych niż przed rokiem 1914.

Organizacja szkół średnich w Łodzi rozpoczęła się znacznie później niż elementarnych, bo dopiero w końcu lat sześćdziesiątych XIX w. Preferowano raczej szkolnictwo o charakterze zawodowym. W 1869 r.

²⁹ "Nowy Kurier Łódzki" 1916, nr 231, s. 2; "Gazeta Łódzka" 1916, nr 334, s. 4.

³⁰ "Gazeta Łódzka" 1917, nr 234, s. 2.

³¹ "Gazeta Łódzka" 1917, nr 249, s. 3.

³² Pieniądze w wysokości 5000 mk wyasygnował ostatecznie Wydział Szkolnictwa w początkach 1919 r. WAPL, Mag. m. Łodzi Wydział Prezydyalny 14575; "Nowy Kurier Łódzki" 1918, nr 102, s. 3; nr 198, s. 2; "Godzina Polski" 1918, nr 104, s. 6; "Straż Polska" 1919, nr 57, s. 3.

³³ WAPL, Mag. m. Łodzi Wydz. Prez. 14575; "Godzina Polski" 1917, nr 134, s. 3.

otwarto 6-klasową łódzką Wyższą Szkołę Rzemieśniczą. Szkoliła ona kadry dla potrzeb lokalnego przemysłu, stwarzając również możliwość dalszego kształcenia w uczelniach wyższych. Szkoła przemianowana w końcu wieku na 7-klasową Szkołę Rękodzielniczo-Przemysłową była dobrze wyposażona w pomoce naukowe³⁴. Można przypuszczać, że posiadała także odpowiednią bibliotekę, ale brak na to pewnych dowodów.

Przełom wieków, to okres pomyślny dla rozwoju szkół handlowych, co było wynikiem przejęcia nadzoru (dość liberalnego) nad tego typu szkolnictwem przez Ministerstwo Finansów. W Łodzi zapotrzebowanie na fachowo przygotowanych pracowników handlu było rzecz jasna duże. Popierała więc te szkoły miejscowa burżuazja, co odbijało się korzystnie na ich wyposażeniu i warunkach pracy.

W 1898 r. została powołana do życia 7-klasowa łódzka Szkoła Handlowa Zgromadzenia Kupców m. Łodzi. Biblioteka, kompletowana od momentu powstania szkoły, liczyła w roku szk. 1924-1925 11 254 woluminy, z tego w bibliotece nauczycielskiej znajdowało się 4519 dzieł (w 7415 wol.), a w bibliotece uczniowskiej 3168 dzieł (w 3839 wol.)³⁵. W księgozbiornie nauczycielskim, obok publikacji współczesnych, znalazło się 65 starych druków, ofiarowanych głównie przez Ignacego Wołanowskiego i Józefa Witkowskiego³⁶. Do najcenniejszych należały: M. Miechowity "Chronica Polonorum", Kraków 1519 (druk H. Wistora) oraz "Biblia", Kraków 1561 (druk Scharffenbergów).

W roku 1911 Szkoła otrzymała nowy gmach przy ul. Ździeleń. Na parterze znalazło się odrębne pomieszczenie dla biblioteki i czytelnicy. Obok książek gromadzono też wiele wartościowych czasopism polskich i obcych; ogólnych i fachowych³⁷.

Znane na terenie Łodzi z szerokiej i dobrze zorganizowanej działalności Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy Pracowników Handlowych (biblioteka Towarzystwa była jedną z największych w Łodzi) utworzyło w 1901 r. 4-klasową Szkołę Handlową, która w 1906 r. została przejęta przez nowo utworzone Towarzystwo Szerzenia Wiedzy Handlowej. W szko-

³⁴ P o d g ó r s k a, Szkolnictwo, [w:] Łódź...

³⁵ WAPŁ, Prywatne Gimnazjum i Liceum Męskie Zgromadzenia Kupców m. Łodzi 133.

³⁶ Ignacy Wołanowski był w tej szkole nauczycielem języka polskiego w latach 1898-1905, a Józef Witkowski, inżynier - członkiem Rady Opiekuńczej Szkoły. Ten ostatni był następnie dyrektorem Tramwajów Miejskich.

³⁷ WAPŁ, Prywatne Gimnazjum i Liceum... 2892; 2893.

le znajdowała się biblioteka nauczycielska, zwana fundamentalną, a obok niej biblioteka uczniowska. Pierwsza z nich liczyła w 1908 r. 593 dzieła, a druga 647. W ciągu roku szk. 1908/1909 powiększono bibliotekę nauczycielską o 87 dzieł, a uczniowską o 49. W 1914 r. cały księgozbiór liczył 1701 tomów. W szkole zaś pobierało naukę od 250 do 350 uczniów³⁸.

Szkoły handlowe zakładane były i prowadzone również przez osoby prywatne. Do bardziej znanych należała założona w Łodzi w 1901 r. 7-klasowa Szkoła Handlowa Żeńska Cecylii Waszczyńskiej (jako pensja istniała od 1886 r.). Biblioteka szkolna liczyła w roku szk. 1913/1914 1800 tomów. Do szkoły zaś uczęszczało wówczas 470 uczennic³⁹.

Liberalny nadzór Ministerstwa Finansów powodował, iż w bibliotekach szkół handlowych znajdowało się wiele wartościowych książek polskich.

Liczbę bibliotek szkół zawodowych powiększył w okresie pierwszej wojny księgozbiór zorganizowany przy tzw. Szkole dla Terminatorów, otwartej w październiku 1916 r. Gromadzenie funduszy na założenie biblioteki zapoczątkowało subsydium Wydziału Szkolnego Magistratu, lecz głównymi ofiarodawcami miały stać się kasy cechowe. Biblioteka, licząca już wówczas kilkaset tomów, 25 marca 1917 r. została uroczystie otwarta i poświęcona⁴⁰.

Szkolnictwo średnie typu ogólnego reprezentowane było od 1886 r. przez dwa gimnazja rządowe: męskie i żeńskie⁴¹. Obydwa realizowały rzecz jasna program zgodny z duchem rusyfikacyjnym. Były również należycie wyposażone w pomoce.

Znaczną bibliotekę zgromadzono w Gimnazjum Żeńskim. W 1903 r. otrzymało ono własny gmach. Biblioteka wraz z gabinetami naukowymi mieściła się na II piętrze. Znajdowało się w niej wówczas 8130 to-

³⁸ "Kurier Łódzki" 1909, nr 99, s. 4-5; 1910, nr 22, s. 4; "Rozwój" 1910, nr 18, s. 3; "Nowy Kurier Łódzki" 1914, nr 33, s. 4. Na kompletowanie biblioteki znaczne sumy przeznaczało już Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy Pracowników Handlowych.

³⁹ Szkolnictwo w Łodzi i okolicy, Łódź 1914. Wymieniono tutaj kilkanaście szkół prywatnych, zarówno średnich, jak i tzw. przygotowawczych. Wspomina się też o istnieniu przy nich bibliotek.

⁴⁰ Polskie Kursy dla Terminatorów zorganizowane zostały przez Koło Starszych Zgromadzeń Rzemieślniczych w 1916 r. "Godzina Polski" 1917, nr 78, s. 4; "Gazeta Łódzka" 1917, nr 83, s. 4; nr 66, s. 4; nr 148, s. 3.

⁴¹ P o d g ó r s k a, Szkolnictwo, [w:] Łódź..., s. 522.

mów, z czego 5360 przypadło na bibliotekę fundamentalną, a 2770 na uczniowską. Przyrost za rok 1903 wynosił w pierwszej bibliotece 330 tomów, w drugiej zaś 100 tomów⁴².

W roku 1916 zbiory biblioteczne i pomocy naukowych ze wszystkich szkół rosyjskich zgromadzono w 5 pokojach gmachu byłego Gimnazjum Żeńskiego. Posegregowano je i skatalogowano. Księgozbiór ten liczył według J. Augustyniaka około 100 000 tomów, z czego blisko 12 000 przekazano na rzecz tworzącej się w Łodzi Biblioteki Publicznej⁴³.

Pierwsze polskie gimnazjum zorganizowane zostało dopiero w roku 1906 staraniem Towarzystwa "Uczelnia". Realizowało ono program z językiem wykładowym polskim. Od początku istnienia Szkoły dużą wagę przywiązywano do kompletowania biblioteki. W 1909 r. zbiory biblioteczne liczyły już 1083 tomy. W nowym gmachu przy ul. Nowocegielnianej (od 1909 r.) biblioteka została uporządkowana. W 1913 r. zamówiono specjalne szafy według wzorów zagranicznych na 7000 tomów, chociaż zbiory w 1914 r. liczyły dopiero około 2000 tomów i zgodnie z obowiązującymi wówczas zasadami dzieliły się na bibliotekę uczniowską i nauczycielską⁴⁴.

O docenianiu w Gimnazjum Towarzystwa "Uczelnia" roli książki w procesie kształcenia świadczyć może przeprowadzona w 1913 r. przez prof. K. Świdwińskiego w klasach V-VIII ankieta na temat czytelnictwa⁴⁵. Wynikało z niej, iż słaba jest wśród uczniów znajomość tzw. literatury klasycznej, zarówno polskiej, jak i obcej. Do najpoczytniejszych pisarzy polskich należał S. Żeromski. "Wierną rzekę" i "Urodę życia" znali niemal wszyscy uczniowie klas V-VIII. W klasach młodszych jedną z bardziej lubianych książek był "Huragan" W. Gąsiorow-

⁴² "Rozwój" 1903, nr 67, s. 4-5; WAPŁ, ŁDSz 236.

⁴³ WAPŁ, Akta m. Łodzi Wydż. Ośw. i Kult. 16762; "Godzina Polski" 1916, nr 328, s. 4; J. Augustyniak, Biblioteka Publiczna w Łodzi w okresie 1917-1927, [w:] Księga pamiątkowa Miejskiej Biblioteki Publicznej w Łodzi 1917-1927, Łódź 1927, s. 13-14.

⁴⁴ K. Baranowski, W. Błaszczak, T. Jakińska, Z dziejów Liceum im. M. Kopernika w Łodzi, [w:] Z dziejów Gimnazjum i Liceum im. M. Kopernika w Łodzi 1906-1973 (Materiały), red. E. Podgórska, Łódź 1973; "Rozwój" 1909, nr 242, s. 2; "Gazeta Łódzka" 1913, nr 84, s. 2; "Nowa Gazeta Łódzka" 1914, nr 143, s. 4.

⁴⁵ WAPŁ, Męskie Gimnazjum Polskie Towarzystwa "Uczelnia" w Łodzi 20.

skiego. Z pisarzy obcych największą popularnością cieszyli się H. Balzac, E. Zola, L. Tołstoj, J. Turgieniew, M. Gogol. Uwzględniając wyniki ankiety postanowiono przeprowadzić rejestrację czytelnictwa w poszczególnych klasach, opracować obowiązkowe minimum miesięczne lektury, której przeczytaniem uczniowie będą się musieli wykazać.

Nawet w okresie wojny, pomimo niezwykle trudnej sytuacji, w jakiej znajdowała się szkoła, poświęcano wiele uwagi sprawom czytelnictwa. W roku 1915/1916 opracowano listy lektur, a samopomoc szkolna pomagała uzupełniać zbiory biblioteczne oraz organizować czytelnictwo⁴⁶. Pod koniec wojny biblioteka liczyła już 3270 tomów. Oprócz nauczycieli i uczniów do grona użytkowników biblioteki należały też ich rodziny, wskutek czego - zdaniem dyrekcji - odgrywała ona do pewnego stopnia rolę biblioteki publicznej⁴⁷.

Obok Gimnazjum Towarzystwa "Uczelnia" istniało w Łodzi kilka szkół prywatnych, najczęściej żeńskich, o profilu ogólnokształcącym lub handlowym. Zakładane jako dwu- lub czteroklasowe pensje, po roku 1906 wprowadzały język wykładowy polski i niejednokrotnie uzyskiwały prawa szkół siedmioklasowych. Większość z nich posiadała biblioteki przeznaczone zarówno dla uczniów jak i dla nauczycieli. Zasób zgromadzonych książek bywał różny. Na przykład w 7-klasowej Szkole Żeńskiej Polskiej Z. Pętkowskiej i O. Macińskiej w roku szk. 1913/1914 biblioteka nauczycielska i uczniowska liczyły razem 824 tomy. Szkoła kształciła wówczas 273 uczennice⁴⁸.

Znaczną bibliotekę zgromadziła również w 7-klasowej Szkole Żeńskiej (założona w 1901 r. przy ul. Gdańskiej 11) Julia Zbijewska. W księgozbiorze obok literatury pięknej znalazły się też książki popularnonaukowe. Poprzez uczennice wywodzące się głównie ze środowisk robotniczych, książki z tej biblioteki oddziaływały również i na szersze kręgi społeczeństwa⁴⁹.

Odrębną grupę w łódzkim szkolnictwie stanowiły szkoły żydowskie Towarzystwa "Talmud Tora". Były to dwie placówki: Szkoła Ludowa z kursem sześcioletnim dająca wykształcenie ogólne oraz Szkoła Rze-

⁴⁶ Ibidem; Kronika I Liceum im. M. Kopernika, Łódź 1957, s. 22.

⁴⁷ WAPŁ, Mag. m. Łodzi Wyd. Prezydyalny 14575.

⁴⁸ Szkolnictwo polskie...

⁴⁹ Słownik pracowników książki polskiej. Suplement, Warszawa 1986, s. 242-244.

mieślnicza. Przy szkołach istniała od 1890 r. biblioteka licząca w 1919 r. 2293 tomy⁵⁰.

Obok bibliotek szkolnych istniały także przeznaczone dla dzieci biblioteki organizowane przez stowarzyszenia wspomagające uczącą się młodzież. W roku 1914 bibliotekę taką założono przy Towarzystwie Popierania Szkół i Ogólnego Nauczania, a w 1916 r. żydowską bibliotekę zorganizowało Stowarzyszenie Niesienia Pomocy Biednym Uczniom Żydom⁵¹.

Na podstawie tych, niepełnych danych można jednak zauważyć, że o ile wyposażenie łódzkich szkół elementarnych w księgozbiory pozostawiało wiele do życzenia, o tyle sytuacja bibliotek w szkołach średnich, zwłaszcza po roku 1905, była stosunkowo pomyślna. Dobrze zorganizowana biblioteka przyczyniała się z pewnością do podnoszenia poziomu nauczania w szkole. O tym, że poziom ten był w łódzkich szkołach średnich wysoki, świadczy niewątpliwie fakt, że większość uniwersytetów szwajcarskich i austriackich zapewniała przed rokiem 1914 absolwentom łódzkich szkół prawo studiowania⁵².

Na zakończenie należy jeszcze wspomnieć o bibliotekach, których przeznaczeniem było służyć nauczycielom, lub też przygotowującym się do zawodu nauczycielskiego, czyli o bibliotekach pedagogicznych.

Biblioteki te miały w Łodzi pewną, choć nie najlepszą, tradycję. Jak wiadomo już w 1876 r. władze rosyjskie utworzyły tzw. Centralną Bibliotekę Pedagogiczną, która miała być pomocą w prowadzeniu akcji dokształcania nauczycieli łódzkich, a w zasadzie ich planowego rusyfikowania⁵³.

Problem kształcenia sił fachowych dla rozwijającego się intensywnie polskiego szkolnictwa mógł być realizowany dopiero w czasie pierwszej wojny. W początkach stycznia 1916 r. rozpoczęły działalność Polskie Kursy Pedagogiczne. Dzięki zasiłkowi Wydziału Szkolnego Magistratu w kwocie 1000 mk już w kwietniu przystąpiono do organizo-

⁵⁰ Sprawozdanie z działalności Łódzkiego Towarzystwa Talmud-Tora za lata 1902/1903 - 1907/1908, Łódź 1909, s. 2; J. Augustyniak, Biblioteki i czytelnictwo w Łodzi, [w:] Informator m. Łodzi z kalendarzem na rok 1920, Łódź 1920, s. 78.

⁵¹ "Nowy Kurier Łódzki" 1914, nr 73, s. 4; "Godzina Polski" 1916, nr 310, s. 4.

⁵² Szkolnictwo w Łodzi...

⁵³ P o d g ó r s k a, Szkolnictwo elementarne..., s. 85.

wania biblioteki. Zakupu książek dokonywano w Warszawie oraz w miastach znajdujących się pod okupacją austriacką. Zaprenumerowano także cały szereg czasopism pedagogicznych i innych naukowych⁵⁴. Opiekunem Kursów i biblioteki został prof. K. Świdwiński. On też wraz z J. Augustyniakiem prowadził prace związane z porządkowaniem zbiorów, ich katalogowaniem i inwentaryzacją⁵⁵.

W rezultacie intensywnych zabiegów (uzyskano dla biblioteki niektóre książki z dawnych szkół rosyjskich, cenny dar przekazała księgarnia L. Fiszera) w końcu 1916 r. biblioteka liczyła 1838 dzieł w 2181 tomach. Księgozbiór podzielony był na 8 działów. Wydzielono księgozbiór podręczny, a także planowano utworzenie specjalnych działów wzorcowych, jak np. biblioteczka nauczyciela ludowego, szkolna itp.⁵⁶

W roku szk. 1916/1917 dokonano reorganizacji Kursów. Zrezygnowano z pewnej liczby wykładów na rzecz lekcji wzorcowych, dyskusji oraz pracy samodzielnej w bibliotece prowadzonej pod kierunkiem specjalistów⁵⁷.

Niemal równocześnie z biblioteką przy Polskich Kursach Pedagogicznych, a również z przeznaczeniem służenia nauczycielom oraz pracownikom ochroniarskim, powstała w początkach 1917 r. biblioteka przy Sekcji Pedagogiczno-Wychowawczej Miejskiej Rady Opiekuńczej. Latem 1917 r. liczyła ona już 600 tomów, z czego 453 były skatalogowane. Jednocześnie kompletowano bibliotekę dla dzieci. Znajdowało się w niej 113 tomów. Korzystało ze zbiorów ponad 100 czytelników⁵⁸.

Utworzenie bibliotek szkolnych było jeszcze jednym dowodem, iż sprawy oświaty i szkolnictwa zyskały w okresie pierwszej wojny niezwykle wysoką rangę zarówno w działalności władz miejskich, jak i w świadomości samych łódzian.

⁵⁴ WAPL, Akta m. Łodzi Wydz. Ośw. i Kult. 16701; "Nowy Kurier Łódzki" 1916, nr 73, s. 2; WAPL, Akta m. Łodzi Wydz. Ośw. i Kult. 16700; "Godzina Polski" 1916, nr 98, s. 4, nr 108, s. 4.

⁵⁵ WAPL, Akta m. Łodzi Wydz. Ośw. i Kult. 16700.

⁵⁶ Ibidem, 16701; "Gazeta Łódzka" 1916, nr 305, s. 5; nr 191, s. 3.

⁵⁷ Ibidem, nr 287, s. 3; WAPL, Akta m. Łodzi Wydz. Ośw. i Kult. 16703.

⁵⁸ "Godzina Polski" 1917, nr 163, s. 5; nr 225, s. 5; "Nowy Kurier Łódzki" 1917, nr 191, s. 2.

Ядвига Конечна

БИБЛИОТЕКИ ПОДЗИНСКИХ ШКОЛ В НАЧАЛЕ XX В. (ДО 1918 Г.)

В работе рассмотрена ситуация школьных библиотек в Подзи в начале XX в. с особым учётом изменений, которые в организации этих библиотек и в их содержании происходили после 1905 г., а позднее в период Первой мировой войны. Целью более полного представления проблемы было дать краткую характеристику развития школьных библиотек в Подзи в XIX в. на фоне господствующей ситуации в этой области в Польском королевстве.

Почти в течение всего XIX в. библиотеки существовали в Подзи в основном только при начальных школах. Это были небольшие библиотеки, содержащие, в основном, учебники и методические издания для педагогов. Начиная с 60-х годов преимущественно русские книги. Польские публикации в библиотеках начальных школ появляются только после 1905 г. Это, прежде всего, также научные пособия для учителей, но чаще всего представляющие новейшие достижения в области методики обучения. В период I мировой войны решительно растёт число начальных школ, "полонизируются" также в широком масштабе их библиотеки.

На переломе веков в Подзи развивается среднее образование, в основном торгового профиля. Библиотеки этих школ часто содержат большое количество ценных книг (попадают, например, ценные старопечатные книги). Польские книги находятся также в библиотеках многочисленных женских пансионатах. Первая польская гимназия, основанная в 1906 г. обладала ценной библиотекой, которая в дидактическом процессе, реализованном в школе, выполняла существенную функцию.

В период I войны, несмотря на трудную ситуацию, много внимания и средств было посвящено развитию просвещения. Тогда возник целый ряд новых школьных библиотек, в том числе и библиотек при центрах обучения учителей.